

ANANOETSKI ELEMENTI U RACIONALNOJ SPOZNAJI

Marginalno razmišljanje

Edo Marinković

Iako je prošlo vrijeme kada se je u filozofiji i pozitivnim znanostima izraz »racionalan« rabio kao istoznačan s izrazom »razuman« odnosno »razborito prihvatljiv«, i danas se ponekad čuju argumenti u prilog »racionalne« ili »znanstvene« spoznaje kao jedino legitimne, nasuprot kojoj stoji nekonceptualna, možda mistička, spoznaja svijeta za koju nikad nismo sigurni, da li se radi o iluziji ili ne. Ovo je osobito oživljeno u vezi s logičkim pozitivizmom koji poistovjećuje racionalno s pojmom logičko-matematskog i empiričkog, da bi svojevrsnim skokom zaključio, da sve »ne-logičko-matematsko i ne-empirijsko« znači besmisleno. Arugument je oslabljen spoznajom, da postoje mnogobrojni logički sistemi, analizom razlike između tzv. intencionalnih propozicija i onih o fizičkim fenomenima, kao i novijim osvjetljavanjem na područjima lingvistike i matematike.¹ Sve to ukazuje na opasnost prihvaćanja racionalnog kao apsolutizacije osiromašenog dijela totaliteta čovjekove spoznaje iz čega lako može uslijediti objektivacija svijesti, koja ovu »racionalno-znanstvenu« aparaturu stavlja između sebe i izvornog iskustva totaliteta života kao otuđenje i heteronomiju. Iskustvo pokazuje, da samo nekoliko koraka vodi od ovog stajališta do abdiciranja osobnosti kao dublje svijesno-podsvjesne cjelovitosti čovjekove prirode, a tada često slijedi »spasonosni« skok u iracionalno obilježeno autoritativnom strukturom.²

Predmet našeg razmišljanja nije povijesna geneza ovog devalviranog poimanja racionalnosti. Taj bi nas ekskursus daleko poveo, ukazujući na koncepciju racionalnog u grčkoj i srednjovjekovno-kršćanskoj filozofiji, koje su izbjele taj anemični redukcionizam ostavljajući načelno otvorenim vitalni krug između racionalnog i neracionalnog u čovjekovoj psihi i spoznaji.³ Prije nego bismo došli do praga »nove misli«, morali bismo uočiti paradoksalne posljedice protestantskog poniženja »prostitutke razuma« u želji za totalnim razgolićenjem čovjeka, da bi se suočio s Bogom u unutrašnjoj agoniji vjere i opredjeljenja. Dijalektika ovog revolta očituje se u tome, da je to antiracionalno pojednostavljenje urodilo kompleksnom racionalizacijom na socijalnom i prirodnoznanstvenom području kao sekulariziranoj areni ovostranoga (nauka o dvama carstvima), da je metafizičko osamljenje čovjeka imalo za posljedicu njegovu kolektivizaciju i omasovljenje, da je interiorizacija dijalektički vodila k otuđenju u vanjsko bezlično. U ovaj se, međutim, idejno-povijesni ekskursus ne možemo upuštati.

¹ Publiže o tome S. Körner, *Fundamental questions in philosophy*, Penguin, 1971.

² Usp. T. Adorno, *Erziehung zur Mündigkeit*, Suhrkamp, 1973, str. 45 i sl.

³ Vidi J. Pieper, *Scholasticism*, New York, 1960 i K. Jaspers, *Nikolaus Cusanus*, München, 1968.

Svrha ovog razmišljanja jest u tome, da se ukaže na neke elemente koji u krilu same filozofske racionalno-diskurzivne spoznaje transcendiraju racionalnost ne kao njezina oprečnost, kao neracionalno u smislu proturacionalnoga ili iracionalnoga, već kao njezin okvir ili pretpostavka, koji ovu spoznaju omogućuju i situiraju. Govorimo stoga o ananoetskim elementima rabeći ovaj termin u smislu onog okvira i pretpostavke racionalne spoznaje, kojom se tek omogućuje sinteza univerzalnog i partikularnog u konkretnom činu spoznaje. Refleksije o ovome ponekad poprimaju ruho tzv. »egzistencijalne predspoznaje« (précompréhension existentielle, Vorverständnis) kao preduvjeta naknadne refleksivne spoznaje.⁴ U ovom, međutim, smjeru ne želimo razmišljati. Također se ovdje ne želimo upuštati u analizu Kantove koncepcije kategorijalnost spoznaje kao njezina apriornog okvira, i njegove koncepcije doktrinarne i razumske vjere (Vernunftglaube) kao stanovite ananoetske spoznaje i kontinucije teoretskog uma na području praktičnog uma.

Zanimljivo je promatrati problematiku ananoetske spoznaje u tomističkoj filozofiji. Iako to nije neposredna tema našega razmišljanja, ipak ćemo u najkraćim crtama spomenuti srž ove problematike. Kroz čitavu srednjovjekovnu kršćansku filozofiju provlači se pseudodionizijska koncepcija negativne teologije kao korektiv racionalizmu i nekritičnoj sintezi razuma i vjere. Ovaj »anđeo čuvar« bdi je sve do konca medijevalne filozofije (Nikola Kuzanski), a utkan je u Tominu sintezu. Problematika se obrađuje poglavito u sklopu analogije bitka i spoznaje, te prisutnosti Boga kao nekonceptualnog totaliteta koji podržava svaki misaoni i voljni čin. U tom smislu »omnia cognoscunt implicite Deum in quolibet cognito«. Da bi spoznaja Boga postala refleksivna i eksplicitna, a da se totalitet koji temelji svaki koncept i inteligibilitet ne bi objektivizirao u kategorijalnoj spoznaji (»quidquid scientia comprehenditur, scientis comprehensione finitur... Si finisti, non est Deus« tomizam pribjegava pojmu analogije spoznaje i bitka. Ne želeći ulaziti u tu materiju potanje prikazom analogijske spoznaje kroz dijalektiku afirmacije, negacije i eminenције, ukazujemo ovdje na slijedeće: prirodna spoznaja Boga, iako neadekvatna i pretežno negativna u izrazu, nije negativna u smislu agnosticizma. Naše negacije (beskonačno, neizmjereno i sl.) pretpostavljaju izvornu ananoetsku spoznaju afirmacije koja izmiče svakoj logičko-racionalnoj analizi. Ova iskonska afirmacija služi kao korektiv ili kriterij pomoću kojeg naslućujemo, da svaki izričaj ili sud koji predičiramo o Bogu nije dostatan da Njega izrazi. Ova implicitna afirmacija ne dolazi od vlastite aktivnosti našega razuma, jer nedostaje proporcionalnost i komenzurabilnost između subjekta koji spoznaje i totaliteta Kojeg se spoznaje. Ona proizlazi iz određene pasivnosti i receptivnosti našeg intelekta, jer samo kroz darovano svjetlo možemo znati što je tama. Ova je spoznaja, dakle, ipak odgovor na stanovitu darovanu konaturalnost između spoznavatelja i spoznatoga (»Lumen rationis inditum«).⁵

⁴ Usp. L. Malevez, *Historie du salut et philosophie*, Paris, 1971, str. 13. i sl.

⁵ Poblize o tome T. Akviniski, *Summa theologiae*, I, 13, 1; *Summa contra gentiles*, lib. I, c. 5 (ovi i mnogi drugi relevantni tekstovi reproducirani su u S. Breton, *St. Thomas d'Aquin*, edit. Seghers, 1969).

I u suvremenoj misli susrećemo slučajeve ananoetske spoznaje. To je, da nabrojimo samo najuočljivije, problem bitka i problem inteligibiliteta. Budući da svrha ovog razmišljanja nije iscrpno prikazivanje spomenutih tematika, u nastavku ćemo se vrlo kratko osvrnuti na njih.

Problem bitka ili misterij bitka. Sve njegove daljnje podjele na usvjesni, vansvjesni itd. bitak ne mogu narušiti i uzdrmati karakter apsolutnog prius-a koji pripada bitku. To znači, da bitak kao takav nije podložan bilo kojoj klasifikaciji, niti kao oblik, niti sadržaj, niti kao bit, egzistencija, objekt, subjekt i sl. Polaritet i napetosti što mu se nadodaju u svrhu dijalektičkog razvoja već su anticipirani u apsolutnoj jednostavnosti i totalitetu izvorišta. Još više odudara pokušaj objektivacije bitka («bitak je beskonačan», «bitak je Bog», «bitak je materija»). Bitak kao bitak nije, ne bivstvuje i nije podložan bilo kojem predikatu, jer je apsurdno da bi bitak mogao biti subjekt. Bitak je apsolutno stjecište svake istinitosti kao ukazanosti, i nerazdjeljiva identičnost sadržaja i oblika, subjektiviteta i objektiviteta; jedino u njedrima bitka zamišljivo je hodočašće svijesti prema praktičkim, tehničkim, aksiološkim i drugim ciljevima. Upravo zbog toga već Hegel postavlja početak filozofiranja u pojam bitka koji nije ni posredan ni neposredan, ni konačan ni beskonačan, jer je iznad svake alternative; bitak je ne samo fenomenološki, nego i logički prius, jer mu pripada metafizički prioritet pred kritičkim.⁶ Tek nakon ovog uvida razvija Hegel svoju poznatu trodijelnu dijalektiku bitka pri čemu usput napominjemo, da je trodijelna dijalektika bitka u Hegela pitanje metode, pomoću koje svijest prelazi iz neistine u istinu i doseže apsolutno (čisti bitak, čisti ništa, nastajanje), dok postoji druga dijalektika koja je imanentna nastajanju i koja je dvodijelna (napetost između vanjskog i unutrašnjeg biti i bivstvovanja, fenomena i zbilje, konačnog i beskonačnog).⁷ Sličan intuitivni zahvat u totalitet nalazimo u drugim ontologijama, bez obzira na njihov predznak. Tako u ontičkim poniranjima Heideggera, da spomenemo samo jednog od ovih mislilaca, bitak se nalazi izvan ili iznad refleksne misli; on pripada bitnoj misli, koja osmišljava istinitost bitka stavljajući biće u svjetlo bitka. Bitak nije nikakav pojam, već čovjekovo temeljno iskustvo (Grunderfahrung). Mjesto na kojem se doživljava istinitost bitka jest po Heideggeru upravo čovjekovo bivstvovanje kao Dasein. Međutim, iskustvo bitka nije rezultat promatranja bića; naprotiv, bitak određenog bića otkriva se na dublji i istinitiji način, mnogo neposrednije nego bismo ga mogli izvući iz bilo kojeg opisa ili promatranja određenog bića.⁸ Ananoetski elemenat u iskustvu bitka kod Heideggera je posebno naglašen; prema njemu, osvjetljavanje bitka, njegova istinitost, ne smije se shvatiti kao sinteza, kao racionalno-diskursivni sud, već kao prvotni bljesak prisutnosti. Raspra o prioritetu biti (essentia) ili bivstvovanja (existentia) proizlazi, prema Heideggerovu shvaćanju, iz temeljnog zastranjenja metafizike Zapada, koja nije tražila bitak u fisis-u već u ideji, čime je otvoren put apsolutizaciji ove posljednje. U suvremenoj misli pojavljuje se, prema Heideggeru, taj ananoetski element i kao »Grundstimmung« (temeljno ozračje), koje zapravo predstavlja glas bitka (Stimme

⁶ Usp. Hegel, *Wissenschaft der Logik*, I, Abt. I.

⁷ Poblize o tome u Hegelovoj *Wissenschaft der Logik*, II, 3 Absch.

⁸ Heidegger, *Einführung in die Metaphysik*, str. 21 i sl.

des Seins). »Često izgleda kao da je mišljenje u smislu rezonirajućeg predočavanja (Vorstellen) i kalkuliranja slobodno od svakog štimunga. Ali već sama hladnoća proračuna i prozaična trezvenost planiranja jesu oznake određene opredjeljenosti. Ne samo to; čak i razum, koji se drži postrani od svakog utjecaja strasti, disponiran je kao razum da se osloni na logičko-matematsku jasnoću svojih načela i pravila.«⁹

Ono što je u najkraćim crtama rečeno za spoznaju bitka vrijedi i za problem inteligibiliteta bitka. Kad bi u načelu bilo moguće, da stvarnost — bez vjere — učinimo shvatljivom pomoću naših konceptualnih i teoretskih konstrukcija, dakle bez vjere u inherentnu suvislost svijeta, svaka bi spoznaja, kako filozofska tako i prirodoznanstvena, postala iluzorna. Tijekom povijesti ljudske spoznaje postojali su mnogi i različiti pokušaji utemeljenja shvatljivosti bitka i podudarnosti spoznaje i bitka. Bilo da se je problematika tretirala kao odnos između mentalnih i fizičkih fenomena, kao antipacipacija vansvjesnih događaja, kao problem konceptualne ili lingvističke zatvorenosti čovjekove svijesti u odnosu na ono izvan njega (Kantov Ding an sich) ili u kojem drugom sklopu, inteligibilitet bitka leži kao ananoetski prius koji temelji i omogućava čak i samo ovo pitanje ili postavljanje ove problematike. Ni pitanje pluralizma ili jedinstva istine ovdje ne mijenja ništa na stvari. Ne samo interpretacija činjenica, nego već sama empirička očevidnost u prirodnim znanostima, počiva na ovom temelju kao ananoetskom metafizičkom principu. Čitav simbolički svijet u kojem čovjek živi i u kojem se kreće, koji ga na taj način okružuje i prožimlje, da se čovjek ne može suočiti neposredno s fizičkom realnošću u njezinu nehumaniziranom stanju, posljedica je ovog neiskorjenjivog ananoetskog uvjerenja u inteligibilitet.¹⁰

Da zaključimo. Mislimo da je pogreška Kanta u kontraponiranju vjere i čistog razuma i u relegiranju vjere u problematiku transcendentálnih ideja. Iako priznajemo da je sam pojam vjere analogan, neko povjerenje čitave osobe čovjeka kao ananoetski element koji prethodi racionalnom poimanju stvarnosti i njega temelji, bitan je preduvjet za spoznaju i afirmaciju stvarnosti i za potvrđivanje osmišljenosti bivstvovanja. To je temeljni sintetski stav osobe, kojem pojedine spoznajne sfere daju aktualizaciju i sadržaj. Ova temeljna orijentiranost totaliteta osobe mnogo je ponornija i kompleksnija nego što to na prvi pogled izgleda. Ovo povjerenje kao ananoetski element u intelektualnoj i racionalnoj spoznaji jest zapravo određeno uvjerenje o jedinstvu i uzajamnoj povezanosti bića na sabiralištu bitka, o ontičko-praktičkoj suvislosti u odnosima između čovjeka i prirode, čovjeka i društva. Ta temeljna ontička vjera ide uspoređo s čuđenjem da uopće nešto jest. Ona leži u temeljima spoznajnih čina a izvire iz totaliteta razumno-voljnog bića koje u svakoj aktualizaciji spoznaje i htijenja transcendirá sebe. Ona je znak i garancija čovjekove tendencijalne usmjerenosti.

⁹ Heidegger, *Was ist das — die Philosophie?*, str. 28. i 29. Posebno poglavlje zaslužuje ontologija »bitka koji još nije« (das Noch-nich-Sein) Ernesta Blocha kao ilustracija ananoetskog poimanja Utopikuma. Na veliku žalost autora, ta problematika zbog prostornog razloga ostaje ovaj put nedodirnuta.

¹⁰ Detaljnije u E. Cassirer, *An essay on man*, New York, 1970.